

Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları

Alliance with Iran Against the Ottoman: Seeking for Allied of Europe in Political and Economic Competitive Environment in 16th Century

Emrah NAKİ*

Öz

Her zaman için çıkar ilişkilerinin esas olduğu uluslararası ilişkiler alanında 16. Yüzyıl, kendine özgü bir düzene sahiptir. Bu düzenin sınırları ise dönemin egemen güçleri arasında bölgesel ve küresel ittifaklarla belirlenmiştir. Memluk devletinin yerini alan Osmanlıların Kızıldeniz'e akan baharat ticaretini Portekizlilere karşı koruması, ayrıca Basra körfezi ve Hint Okyanusu'nda verdiği mücadeleler Osmanlı Devleti'nin güney politikasını ifade etmektedir. Diğer taraftan batıda Akdeniz'de İspanya ile karada ise Viyana'ya kadar uzanarak Habsburg İmparatorluğu ile giriştiği çatışma 16. yüzyılın siyasi coğrafyasının yeniden çizilmesini gerektirmiştir. Bu yüzyıl boyunca, başta Portekiz, İspanya ve Habsburg İmparatorluğu aleyhine yürüttüğü siyaset neticesinde Osmanlı İmparatorluğu, karşısında geniş bir cephe bulmuştur. Bu cephe içerisinde Fransa dışındaki bütün Katolik devletler yanında Safevî İran da yer almıştır. Bu çalışma, Osmanlı'ya karşı Avrupa'nın İran ile ittifak kurma teşebbüslerini siyasi ve iktisadi rekabet ortamında gösterme denemesidir.

Anahtar Kelimeler: İran, İspanya, Osmanlı, Portekiz, Baharat, II. Felipe.

Abstract

The 16th century possesses an idiosyncratic system in international relations always based on self-interest. Limits of this system are determined by regional and global alliance among the dominant powers of the period. The protection of the spice trade flowing through the Red Sea by Ottomans that replaced the Memluk

* Dr., emrahnaki@gmail.com.

state against Portuguese, also their struggles in the Persian Gulf and the Indian Ocean represent the Ottoman Empire's southern policy. On the other hand, its conflict in the west with Spain in the Mediterranean Sea and also with Hapsburg Empire on land reaching Vienna has required the redrawing of the political geography of the 16th century. Throughout this century, The Ottoman Empire found a wide front against it as a result of its policies to the detriment of mainly Portugal, Spain and the Hapsburg Empire. Safavid Iran also took place in this front with all the Catholic states except France. This study is an essay to demonstrate Europe's attempts to establish an alliance with Iran against the Ottoman Empire in political and economic competitive environment.

Keywords: *Iran, Spain, Ottoman, Portugal, Spices, II. Felipe.*

Giriş

Bu çalışma, son yıllarda Batı'da çıkan yayınlar ve İspanya'daki "Simancas Arşiv Belgeleri" esas alınarak hazırlanmıştır.

16. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde Osmanlı karşıtı bir politika etrafında birleşmek adına Safevîlerle yakınlaşan Batı Avrupa hükümdarlarının bu doğrultuda attıkları adımların kökleri, Avrupa'nın Moğollardan (İlhanlılardan) askeri destek alarak Memluk kontrolündeki Filistin'i Hıristiyanlar için elde etme hayallerine kadar uzanmaktaydı. Memluklerin yerini artık Osmanlılar devraldığından, Venedik ve Roma 1473'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a elçiler¹ gönderdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak kurma Batı Avrupa diplomasinin ortak amacı haline aldı. Bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan devletleri aleyhine ilerleyişindeki payı büyüktü.²

İstanbul'un 1453'de Osmanlılar tarafından alınışından itibaren büyük bir panik havasına bürünen Batı'nın Doğu ve Akdeniz'deki ticari ilişkilerini ciddi anlamda tehdit eden Osmanlılara karşı İran'la ittifak arayışlarına girişmesi Safevî Devleti'nin kurucu Şah İsmail ile birlikte ivme kazandı. Çünkü Şah İsmail, bir taraftan Batı'nın en büyük düşmanı I. Selim hükümdarlığındaki Osmanlı'ya boyun eğdirmek için etrafını kuşatırken, diğer taraftan Osmanlı Türkleriyle düşmanlık politikası güden devletlerle

¹ Venedik tarafından Uzun Hasan'a gönderilen Giosafat Barbaro'nun raporları ile ilgili Bk. Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 48-56.

² Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730*, Cambridge University Press, United Kingdom 1999, s. 78-79.

ilişkiler kurmak ve müttefik yakınlaşmalar yapmak için kapılarını açmaktaydı.³

Osmanlı'ya Karşı Portekiz-İran Yakınlaşması

Safevî İran'la ilk ilişkileri başlatan Portekizliler oldular. 1498, Vasco de Gama'nın Hint sularına varışıyla birlikte Portekiz'in Asya'daki imparatorluğunun doğum yılı olurken, Mısır'ın I. Selim tarafından fethini temsil eden 1517 yılı ise Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'na ortak olma sürecinin başlangıcına işaret ediyordu. XV. yüzyılın sonunda Vasco de Gama kaptanlığında Lizbon'dan çıkan ve Hindistan'a ulaşan küçük bir filo, daha önceki bilgilerin de değerlendirilmesiyle Asya'nın zenginliğine ortak olma ve Hıristiyanlığı yayma yolunda bir ilki gerçekleştirdi. Portekizliler Hint Okyanusu çevresinde denizcilikteki ustalıklarıyla kurdukları hâkimiyetle Doğu Akdeniz üzerinden akıp giden ticaret yollarını kapatmışlar, Asya'nın baharat, kumaş, değerli taşlar vb. değerli mallarını okyanus yoluyla Güney Afrika kıyılarını dolaşarak ülkelerine taşımaktaydılar.⁴ Böylece Hindistan'a varmak için İslam dünyasına yelken açarak ticaret işinde İran körfezi yolunu elde eden Portekizli denizciler, Avrupa ve İran arasında kalıcı bir temas başlatmış oldular. Kızıldeniz ve Hindistan limanlarıyla baharat ticareti tekeline garantilemek için önceden uygun ortamı yaratan Portekiz Kralı Don Manuel (1495-1521), Safevîlerle de ilk teması 1507'de kurdu.⁵

1509'da Portekiz'in Hindistan valisi olan Afonso de Albuquerque, Şah İsmail ile iyi ilişkiler barındıran Hürmüz Şahlığını 1515'de ele geçirip adadaki kaleye bir vali emrinde garnizon yerleştirdi. Bu sayede Portekizliler, Basra körfezi giriş çıkışını kontrol etme imkânına sahip oldular. Stratejik konumdaki Hürmüz'ün fethiyle Kızıldeniz istikametinde işleyen ticarete büyük darbe vuran Albuquerque sayesinde artık Hindistan emtiası Lizbon'a taşınmaktaydı. Özbaran'ın Vitorino Magalhães Godinho'dan verdiği bilgilere göre, Lizbon'a giden baharatın miktarı *quintal* (Portekizlilerde 51,4 kg-58,7 kg değerinde bir ağırlık ölçü birimi)hesabıyla şöyledir:⁶

³ José Francisco Cutillas Ferrer, "El siglo XVI y el comienzo de las relaciones diplomáticas con Persia: Carlos V y Şah İsmâil", *Carlos V. Los moriscos y el Islam*, Coordinadora: Mª Jesús Rubiera Mata, Congreso Internacional, Alicante 2000, s. 341.

⁴ Salih Özbaran, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 24.

⁵ Ferrer, *a.g.m.*, s. 342.

⁶ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 114-115.

BAHARATIN CİNSİ	1513	1517	1519
	(Ağustosta 3 gemi)	(6 gemi)	(8 gemi)
Biber	9570	44032	35000
Zencefil	1680	2470	300
Tarçın	720	315 ½	800
Maça*	3330	181 ½	40
Karanfil	31	186	660
Cevz-i bevva**	3330	-	120

* Küçük hindistancevizi kabuğundan elde edilen bahar.

** Hindistancevizi ağacı.

Hürmüz'ün Albuquerque tarafından ele geçirilmesi karşısında Şah'ın yapabileceği fazla bir şey yoktu. Bir önceki yıl Çaldıran'daki muharebede Osmanlılara karşı aldığı yenilginin acısını derinden yaşayan Şah İsmail donanması olmadığından, adanın Portekizlilerce işgalini tanımak zorunda kaldı. Böylece Albuquerque, Hürmüz Kralını Portekiz Krallığı'nın tebaası olarak tanıyan antlaşmayı 1515'de Safevîlerle imzalarken, karşılığında Portekizliler Safevî Devleti'nin Bahreyn Adalarını Arap Cebriyye hanedanlığından geri almasına, Osmanlılara karşı kurulacak ittifaka dâhil olmasına ve Mekran'daki bir Baluci kabilesi tarafından çıkarılan isyanı bastırmasına yardım edeceklerdi. Yapılan bu antlaşmayla Safevî Devleti, karada ve denizde Osmanlı ile mücadele eden Batı devletlerinin doğudaki en önemli müttefiki haline geliyordu. Lakin Portekizliler birkaç yıl sonra Bahreyn adalarına çıkarma yapıp Cebriyye hükümdarını kovdularsa da buranın yönetimini Safevîlere teslim etmediler. Fakat Safevîler ile imzaladıkları bu antlaşma sayesinde, İran ile XVI. yüzyıl boyunca Osmanlılara karşı bir devamlılık halini alacak olan bir ittifakın temellerini attılar.⁷

Portekiz'in ve başta İspanya olmak üzere Batı'daki müttefiklerinin XVI. yüzyıl boyunca Safevîlerle ittifak kurma teşebbüslerinin asıl sebebi, şüphesiz bu devletlerin sömürgecilikten doğan iktisadi çıkarları ve kendi siyasi varlıkları aleyhine Osmanlı İmparatorluğu'nun kara ve denizlerdeki ilerleyişiydi. Belki, Portekiz'in güney denizlerdeki düşmanca faaliyetlerinin planlı bir şekilde Osmanlı'yı harekete geçirme konusunda

⁷ Laurence Lockhart, "European Contacts with Persia, 1350-1736", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Cambridge University Press, The United Kingdom 2006, s. 380-381.

etken olduğunu söylemek iddialı bir ifade olabilir. Ancak, önceliği Safevîler olan ve Kızılbaş hareketine karşı hazırlanmış Osmanlı ordusunun, Memluk-

Osmanlı rekabet ve münasebetlerinde iktisadi, siyasi ve askeri gelişmelerin sonucunda güneye yönelip Mısır'ı zapt etmesi ve ardından Hint Okyanusu'na açılan Kızıldeniz'e ulaşması, Portekiz'i de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı teyakkuza geçirecekti.⁸

Çalışmalarını, Osmanlı'nın güney politikası üzerine yoğunlaştıran Salih Özbaran, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz-Osmanlı mücadelesinin siyasi, iktisadi ve askeri sebep ve sonuçlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İki imparatorluk arasındaki çatışmanın asıl sebebi, Portekiz deniz kuvvetlerinin, Kızıldeniz'in giriş ve çıkışını denetim altına almak ve Doğu Akdeniz limanlarına akıp giden Hindistan ve Uzakdoğu mallarını taşıyan Müslüman tüccar gemilerini engelleyerek, ticareti Güney Afrika'yı dolaşan okyanus trafiğine yönlendirmektir. Bu yöndeki eylemleri Osmanlıları güneyde Portekiz'e karşı mücadeleye sürüklemiştir. Çünkü Memlukler zamanında özellikle baharat ticaretine vurduğu darbe şimdi Memluklerin mirasını devralan Osmanlılar için ciddi bir tehditti.⁹ Baharat, bugün için bize böylesine ayrıntılı ve geniş bir ticari düzeni gerektirecek kadar değerli görünmeyebilir, ancak o yıllarda yükte hafif pahada ağır, uzun seyahatlere ve sık sık yapılan aktarmalara dayanıklı olup uzun mesafeli ticareti kârlı kabul edilebilecek birkaç ticari maldan biriydi. Hatta daha önceki dönemler için Levant ticaretini yürüten Cenova ve Venedik gibi İtalyan devletlerinin yükselişindeki ekonomik temellerinden birini oluşturmuştu.¹⁰

Osmanlıların Kızıldeniz'e ulaşmalarından sonra Kızıldeniz'e giren Lopo Soarez komutasındaki 37 Portekiz gemisi Selman Reis tarafından ilk kez 1517'de Cidde'de püskürtülmüştü. Buna rağmen 1518'de Portekizliler, António de Saldanha kumandasında 10 gemiden meydana gelen bir filo ile Kızıldeniz ve Hindistan kıyıları arasında ticaret yapan baharat yüklü zengin Müslüman gemilerini yakarak sahada hâkim konumlarını korumuşlardır. İki sene sonra ise Portekiz'in Asya'daki valisi Diogo Lopes de Sequeira komutasındaki 3000 asker ve 24 gemilik bir deniz gücü Kızıldeniz'e girmiş fakat ters esen rüzgârlar sebebiyle ilerleyememiş ve Cidde'deki Müslüman gemilerini tahrip etmeyi başaramamıştı. Yine de Kızıldeniz'e giden bazı Müslüman gemilerini zapt etmiş, Dahlak şehrini yakmıştı. 1523'de ise bir filosu Guardafui yakınlarında 5 Müslüman tüccar gemisine el koymuş,

⁸ Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, s. 118-120.

⁹ Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 141.

¹⁰ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, Alan Yayınları, İstanbul 1995, s. 24-25.

bunlardan 4 tanesini Aden limanında yakmış, Arabistan'ın okyanusa bakan Şihr kentini tahrip ettikten sonra iyi ilişkiler içinde olduğu Hristiyan İmparator Preste João hâkimiyetinde olan Afrika kıyısındaki Masavva'ya kadar gidip dönüşte de Umman kıyısındaki Zufar'ı ateşe vermişti. Bu eylemler neticesinde önemli ticaret merkezleri Kahire, İskenderiye ve Beyrut'a başta baharat olmak üzere Hint Okyanusu'ndan gelen malların ticareti büyük zarar gördü.¹¹

Ticaret gemilerine karşı uyguladığı abluka Portekiz'in Hindistan'dan Kızıldeniz yoluyla Doğu Akdeniz limanlarına başta baharat olmak üzere ticaret mallarının akışını oldukça düşürdü. İskenderiye'den Avrupalıların yükledikleri baharattaki düşüşü göstermesi bakımından Özbaran'ın Magalhães Godinho'nun düzenlediği istatistiki verilere göre sunduğu tablo büyük önem arz eder¹²:

Yıl	miktar (colli)*
1496	2.400
1497	3.500
1518	180
1519	150
1522	623

*1 Collo = 2,5 kantar; 1 kantar 56,5 kg.

Öncelikli olarak Mısır'daki hâkimiyetini pekiştiren Osmanlılar, artık Kızıldeniz'i Portekizlilere kapamak için harekete geçebileceklerdi. Bu doğrultuda ilk adımı, Portekizlilere karşı başarılı faaliyetlerde bulunan Selman Reis'in saraya gönderdiği 1525 tarihli lâyhaya göre atan Osmanlı payitahtı, Kızıldeniz'de daimi bir donanma bulundurma projesini devreye soktu. 1524'de Kızıldeniz ve Hint Okyanusu için önemli bir donanma üssü olan Süveys'te inşa edilen 8 kadirga, 3 kalyata ve 5 baştardadan mevcut donanma, Selman Reis idaresinde önce Sevvakin'de Portekizlileri kovup Yemen'i ele geçirdi. 1525'de Aden'i ele geçirmek üzere Hint Okyanusuna çıkan Osmanlı donanmasını gelmekte olan daha büyük çaplı bir Portekiz donanması karşısında riske atmayıp geri döndü.¹³

¹¹ Özbaran, *Osmanlı ve Portekiz*, s. 140-142, 285; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 7-8.

¹² Özbaran, *Osmanlı ve Portekiz*, s. 178.

¹³ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 13-15; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 143-144; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 20.

Saldırıları sonraki yıllarda da sürmüştür. Öyle ki, 1529'da bir Portekiz filosu, baharat yüklü büyük bir gemiyi ve bundan başka sekiz gemiyi ele geçirip aynı sıralar dört küçük çaplı gemiyi Hindistan kıyılarında ateşe verdi. Portekizliler ayrıca, Hindistan-Kızıldeniz arasında işleyen 8'i büyük olmak üzere 22 adet Müslüman gemisini zapt edip ayrıca büyük bir Osmanlı kalyonuna el koydular.¹⁴

Portekizlilerin Güney denizlerindeki saldırıları karşısında imparatorluk iddiasını devam ettiren Osmanlı Devleti'nde Hadım Süleyman Paşa, 1538'de Selman Reis'in yarım bıraktığı Aden'in fethi işini tamamlayıp aynı yıl Portekiz'e karşı Diu'ya bir deniz seferi gerçekleştirmesine rağmen başarısız oldu.¹⁵ Hint Okyanusu'ndaki Portekiz hâkimiyetini kırmak adına 1552'de Piri Reis Kızıldeniz'den çıkarak¹⁶ ve 1554'de Seydi Ali Reis'in İran körfezi ağzında Portekizlilere karşı düzenledikleri seferler de bir sonuç getirmedi.¹⁷

Osmanlılar, Hint Okyanusu'nda Portekiz hâkimiyetine son verememiş olmasına rağmen, Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e kadar hâkimiyetlerini pekiştirmişti. Portekizliler, büyük ticari öneme sahip olan bu bölgede uyguladıkları sert ablukaya rağmen Levant'a uzanan baharat akışını durduramamış, aksine Akdeniz ticari bölgesi Osmanlıların bu direnişi sayesinde ağırlıklı karabiber olmak üzere baharat ticaretinden büyük bir parçayı kendi lehine tekrar toparlamayı başarmıştı. Artık Doğu Akdeniz ticareti gelişmekte, İran körfezinden ve Kızıldeniz'den gelen çok sayıda kervan bu ticareti canlandırmaktaydı. Bir yandan Halep ve faal iskelesi Trablusşam ve diğer yandan Kahire ve İskenderiye limanı, bu yolların nihayetinde gerçekleşen ticaret sayesinde mamur oldular. Baharatın tekrar Levant'a uzanmasında, uzun deniz yolculuklarının Portekiz baharatının lezzetini kaybettirip kalitesinin düşmesinin de etken bir faktör olduğu göz önünde bulundurulursa bu işten kârlı çıkacak tek batılı devlet Osmanlı ile doğrudan ticaret yapan Venedik'ti.¹⁸

Osmanlılar, en büyük karabiber ihracatçısı iddiasında bulunan ve topraklarını genişletmek adına Portekizlilere karşı enerjik bir mücadele veren Sumatra'daki Açe Sultanlığı ile daha Süleyman Paşa zamanlarında

¹⁴ Özbaran, Osmanlı ve Portekiz, s. 286.

¹⁵ Şerafettin Turan, "Süleyman Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 194-196.

¹⁶ Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, 134, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 235-236.

¹⁷ Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 528-529.

¹⁸ Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 643, 647.

temas kurarak yaptıkları askeri işbirliğinin meyvesini 1560'lar itibariyle toplamaya başladılar. Ele geçirdiği topraklar sayesinde biber ekim alanını genişleten Açe Sultanlığı, Kızıldeniz'e büyük miktarda karabiber sevkiyatını sürdürdü.¹⁹ Öyle ki, 1564'de Açe ve Bhatkal'dan Cidde'ye 23 gemi gelmiş bunlar 1,800 *quintal* (1 *quintal* 50,8032 kg. eşittir.) karabiber ve 3,000 *quintal* başka çeşit baharat getirmişlerdi. 1565'de ise Açe Sultanlığı'dan yola çıkan 5 gemi'den 2'si Maldiv geçidinde Portekizliler tarafından batırılırken, 3'ü Cidde'ye ulaşmayı başarmıştı. İlaveten aynı yıl Açe Sultanlığı'ndan 5, Hindistan'daki diğer limanlardan 20 gemi Cidde varmıştı. 1566'da ise Açe Sultanlığı'ndan 5, Bhatkal'dan 3 gemi 24,000 kantar karabiberi Cidde'ye getirebilmişti. Bu durumun Portekiz pazarında infial yarattığı ortadaydı. Her ne kadar Osmanlıların Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı deniz seferleri başarısızlıkla sonuçlansa da, 1554-1567 zarfında Portekizliler de Kızıldeniz'e baharat taşıyan gemileri engelleyememişlerdi. Maliyeti oldukça yüksek olan Portekizlilerin Kızıldeniz'e yaptıkları seferler 1569'dan itibaren nadir bir hal aldı.²⁰

Osmanlılar anlaşılacağı üzere Portekiz'in baharat ticaretini olumsuz etkilemiş ve Açe Sultanlığıyla kurdukları işbirliği sayesinde baharatın tekrar Doğu Akdeniz'e akmasını sağlamışlardı. Bu doğrultuda Osmanlı tehdidinin ilerleyen yıllarda da devam edeceğini çok iyi bilen Portekiz kralı, Osmanlılara karşı Safevî kartını kullanması gerektiğinin farkındaydı. İşte bu fırsat 1571'deki İnebahtı zaferinden sonra Portekiz Kralı lehine doğdu.

İspanya'nın Portekiz'le Birlikte İran'la İttifak Arayışına Girmesi

Kanuni Sultan Süleyman daha hayattayken Hürrem'den doğma oğulları Selim ve Beyazıt'ın arasında vuku bulan taht kavgası, 16. yüzyıl Osmanlı iç siyasetinin en önemli vakalarından biri olarak hafızalara kazınmıştır. Bilindiği üzere, 30 Mayıs 1559'da Keykuş mevkiinde iki kardeş arasında patlak veren muharebede galip gelemeyen Beyazıt, dört oğlu ile birlikte Şah Tahmasp'ın hâkimiyetindeki İran'a iltica etmişti. Bu bağlamda Beyazıt ve oğullarının iade edilmesi meselesi Kanuni ve İran Şahı Tahmasp arasında sıkı bir müzakereye dönüşmüştü.²¹ İstanbul'daki casusları vasıtasıyla Osmanlı'daki taht kavgalarından haberdar olan İspanya kralı II. Felipe, bu durumu bir fırsata dönüştürmek maksadıyla amcası Habsburg İmparatoru

¹⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 387-388.

²⁰ C. R. Boxer, *Portuguese conquest and commerce in Southern Asia: 1500-1750*, Variorum Reprints, Great Britain 1985, s. 419-420.

²¹ Şerafettin Turan, "Selim II.", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 10, İstanbul 1993, s. 434-435.

Fernando ile görüş birliğine vardı. Bu doğrultuda iki tarafı temsilen İngiltere başrahibi Gylley elçi olarak ortak düşman Osmanlı'ya karşı Şah'a ittifak teklif etmek adına Safevî sarayına gönderilecekti. Hazırlanan plana göre, Habsburg İmparatoru karadan, kendisi denizden olmak üzere iyi teçhiz edilmiş büyük bir askeri güçle Osmanlı'ya karşı saldırıya geçeceklerdi. Oluşturulacak ittifakta Şah Tahmasp'tan tüm güçleri ile birlikte ortak düşmana karşı aynı zamanda harekete geçmesi bekleniyordu.²² Fakat uluslararası bir meseleye dönüştürmeden Tahmasp ile anlaşarak devletin iç meselesi olan Beyazıt ve oğullarının katledilmesi²³ ve 1564'de İmparator Fernando'nun ölümü üzerine Habsburglarda yaşanan taht değişimi, ilaveten yeni İmparator II. Maximilian'ın Osmanlılarla 1562'da yapılan sulhu yenilemesi²⁴ bu teşebbüsün daha ileri bir tarihe bırakılmasına yol açtı.

Fakat 1566'da Osmanlı Devleti Habsburglarla sulhu bozarak Macaristan üzerine ilerlemesi neticesinde²⁵ Türk tehdidin artık ensesinde hisseden yeni İmparator II. Maximilian, ortak düşman Osmanlı'ya karşı ittifak oluşturmak maksadıyla İran Şahı Tahmasp'a bir elçi göndermeye karar vermiş ve bu projesiyle ilgili kuzeni II. Felipe'yi bilgilendirmişti. II. Felipe ise kuzeninin planıyla aynı doğrultuda hareket etmekte, Şah'a benzer bir mesaj iletmekte karar kılmıştı. Her iki tarafın elçileri birlikte Portekiz'e hareket edecekler ve İran'da serbest dolaşım iznini sağlayacak belge için orada bir müddet bekleyeceklerdi. Hem İmparatorun, hem de İspanya kralının kuzeni olan Portekiz kralı Don Sebastião önceden durumla ilgili haberdar edilmişti. İran'a gidebilmek için elçiler Portekiz ticaret gemilerinin izlediği güzergâhı kullanacaklarından projenin başarıya ulaşmasında Portekiz kralının işbirliği son derece önemliydi. Kurulması arzulanan ittifakla Şah'ın Osmanlı Devleti'ni doğu sınırlarında bir savaşa teşvik etmesi ya da olası bir isyanın fitilini ateşleyerek düşmanın Avrupa sınırlarındaki askeri faaliyetlerinin yönünü değiştirtmesi tasarlanıyordu. Fakat II. Maximilian, çok geçmeden gücünün doruğunda bulunan ve farklı cephelerde savaş yürütebilme kabiliyetinde olan bir kuvvete karşı harekete geçme fikrinden pişmanlık duydu. En azından Osmanlı tarafından önerilen barış şartları tanınana kadar böyle bir elçiliğin İran'a gönderilmesinin ertelenmesini talep etti.²⁶

²² Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 486, Folio 65; Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 486, Folio 78.

²³ Turan, *Selim II*, s. 435.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2011, s. 409.

²⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 409-412.

²⁶ Luis Gil Fernandez, *El Imperio Luso-Español y la Persia Safávida*, Tomo I (1582-1605), Fundación Universitaria Española, Madrid 2006, s. 57-58.

II. Maximilian'dan farklı düşünen II. Felipe, projeyi eyleme koymakta kararlıydı. Bu doğrultuda, 22 Aralık 1566 yılında Lizbon'daki büyükelçisi Don Alonso de Tovar'la temasa geçerek gerekli adımları başlattı. Portekiz kralı, Hürmüz kaptanı ve Hindistan kral naibi vasıtasıyla Şah'la temas kuruyordu. Seyahat gemileri 15 Mart itibarıyla Nisanın ilk haftası olmak üzere Lizbon'dan Goa için yılda bir kere demir alıyorlardı. Goa'dan Hürmüz'e ise 10 Kasım itibarıyla Aralık sonu ve Mart'ın sonu olmak üzere yılda iki kere demir alıyorlardı. Kışın seyahat Hürmüz boğazına kadar Hindistan kıyı şeridini izleyerek yapılıyordu. İlkbaharda Rassa'al-Haad (Rosalgate) burnuna ulaşıyordu. Gidiş otuz-kırk gün sürüyordu. Hürmüz'den İran Sarayına yolculuk ise 30 gün sürmekteydi.²⁷

Portekiz kralının Hürmüz kaptanı ile belli bir resmi haberleşme sistemi vardı: Mektup taşıyan ulaklar kara yoluyla İskenderiye (Alexandreta)'ye gidiyor, oradan Venedik'e geçip sonrasında Lizbon'a ulaşıyorlardı. Ulaklar Hintliydiler. Çocuklarını ve karılarını Hürmüz Kaptanına rehin olarak bırakıyordu. Portekiz kralının gönderdiği elçiler erdemli ve müzakerelerde ağız laf yapan kişilerdi. Kendilerine hazırlık için iki ya da üç bin duka veriliyordu. Hürmüz'e ulaştıklarında ise ihtiyaç duydukları krediyi kralın sarayına gelen giden tüccarlar sağlıyorlardı. Portekiz kralının Şah'a hitaben kullandığı dil Farsça idi. Goa mühürdarlığındaki gibi Hürmüz'de de bu işi yapan çok iyi tercümanlar mevcuttu. Sunulacak olan hediyelerin toplam gideri on bin duka olmalıydı.²⁸

Tovar'dan alınan rapor doğrultusunda hareket eden II. Felipe, 12 Mart 1567 tarihinde Portekiz kralı Don Sebastião'a Şah'a gidecek olan hem kendi elçisinin, hem de imparatorun elçisinin ihtiyaçlarında gerekli yardımın sağlanmasını talep eden bir mektup yolladı. Fakat talep Lizbon'a ulaştığında Hindistan'a giden deniz filosu çoktan demir almıştı.²⁹

İran şahına bir elçi gönderme teşebbüsünün tekrar eyleme geçirilebilmesi için İnebahtı deniz zaferi sonrasında beklemek gerekti. Bu kez Portekiz kralı Don Sebastião, İnebahtı zaferi neticesinde Osmanlı donanmasının büyük yıkım yaşadığı, Asya ve Avrupa'dan karşılıklı bir şekilde ölümcül yara almış Osmanlı'ya saldırıp son darbeyi indirebilecekleri konusunda Şah'ı bilgilendirmek gerektiğine inanıyordu. Kutsal İttifak üyeleri Venedik, Papalık ve II. Felipe de Portekiz kralının öngörüsünü desteklediler ve Don Sebastião'un göndereceği heyette kendi taleplerinin yazılı olduğu mektupları da taşımalarını istediler. Don Sebastião, Şah ve Kutsal İttifak arasında

²⁷ Fernandez, *a.g.e.*, s. 59.

²⁸ Fernandez, *a.g.e.*, s. 59-60.

²⁹ Fernández, *a.g.e.*, s. 61.

aracılık yapmaktan büyük memnuniyet duydu. Böylece Portekiz kralı, İnebahtı zaferi sonrası Şah'ı Kutsal İttifaka davet edip Kızıl Deniz ve İran Körfezinde ortak düşmana savaş açmaya çağırıyordu. Fırsattan istifade zayıf düşen Osmanlıya son darbe indirilerek neticede tam bir yıkım yaratılabilirdi. Böylelikle Şah, önceden Osmanlıya karşı kaybettiği topraklarını geri alabilirdi. Don Sebastião mektubunda mevcut durumu şu şekilde tasvir etmektedir:

...Size bildiririm ki; Tanrının kilisesindeki şu anki başkan, kutsal baba V. Pío, kendisi ve Venediklilerle birlikte Türk'e karşı ittifak yapmaları için Hristiyan prenslerini bir araya getirdi. Kurulan bu ittifak neticesinde, geçen yıl 1571'de, amcam Kastilya kralının kardeşi don Juan de Austria'nın amiralliğini üstlendiği büyük bir donanma hazırlandı. Bu donanmanın Türk'le yaptığı muharebede Tanrı zaferi ittifak donanmasına bahşetti. Bu ittifak donanması, bahsi edilen senenin 7 Ekim günü Türk donanmasını bozguna uğratarak 180 ve pek çok kadirga ele geçirdi ve birçoğu yakıldı ve batırıldı ve aralarında Türk kaptan ve paşalarının da bulunduğu yirmi binden fazla adam yaşamını kaybetti. Bundan başka, on, on iki bin yeniçeri ve sipahinin bulunduğu diğer başka gemiler de kaybettiler. İttifakın bu donanması, büyük sayıda gemi, fazla sayıda savaşçı ve çokça topçu birliği bu zaferi devam ettirmek için hazırdır. Aynı birlik içinde Almanya İmparatoru, Macaristan'dan başlayarak tüm Hristiyan kral ve prenslerin her biri kendi devletleriyle kuşatacakları Türk'e karşı her yönden savaş açmayı amaçlamaktadırlar. Bunun evrensel bir nitelik kazanması için Hindistan'ın iki devleti olarak Hristiyanlık adına bana düşen ittifaka katılmak ve yardım etmektir. Hindistan Kral naibime daha sonra yerine getirmesi için yazdığım ve gönderdiğim gibi oradan ve Hürmüz krallığı tarafından mümkün olan tüm savaş düşmana karşı yapılabilsin diye kaptanlarımı savaşa gönderiyorum ve Kızıl deniz boğazına bir donanma yolluyorum. Türk'e karşı savaşa katılarak sizin gibi çok eski bir dostun bu fırsattan yararlanabilmesi ve pek çok yönden fethedilecek düşmana tam bir yıkım yaşatabilmek için mümkün olan tüm yollardan düşmana karşı savaş açılması ve bütün bu meselelerle ilgili sizi bilgilendirmem gerektiğini düşündüm. ...Böylelikle devletinizin güvenliğini sağlamış olmakla kalmayıp aynı zamanda ülkenizin sınırlarını çok daha genişletip çoğaltabilirsiniz...³⁰

Papa ve II. Felipe de Türklerin ölümcül bir yara aldığını ve zayıf düştüğünü, Şah'ın doğudan acil saldırıya geçip deniz zaferinin meyvelerini

³⁰ Fernández, a.g.e., s. 61-64; Bir kısmının tercümesini sunduğumuz mektubun Portekizce aslı için Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 390, Folio 80; Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 390, Folio 156.

paylaşması gerektiğini tavsiye eden mektuplar yolladılar. II. Felipe mektubunda:

...Tanrı'nın elinden çok büyük bir lütf elde eden ve böylece düşmanın en büyük kuvvetini bozguna uğratan biz müttefikler zaferi devam ettirmek ve tüm krallık ve devletlerinde mümkün olan tüm zararı vermekte ve öyle büyük bir başlangıçla düşmanın gücünü ve zulmünü azaltmayı ve yıkmayı sürdürmekte karar kıldık. Bunun en iyi şekilde elde edilebilmesi için bizimle birlikte çok yüce kuzenim İmparator ve Portekiz kralı yeğenim ve diğer Hıristiyan prensler ittifak yapmaya çalışıyoruz. Öyle ki, bu güçler hep beraber o zalimin gücünü ve büyüklüğünü şaşırırsın ve yok etsin. Adı geçen Türk'ün size karşı devamlı düşmanlık ve savaş içinde olduğunun ve sizin devletlerinizde sürekli olarak yıkımlar ve hasarlar yaratmayı denediğinin ve çalıştığının farkındayım- büyük yığılık ve yüreklilikle ona karşı koymuş ve taarruz etmiş olmasaydınız, o zalim niyetinde başarılı olurdu- çok büyük ve özel bir sevgi beslediğim sizi tüm bu yaşananlardan haberdar etmek istedim. Öyle ki, büyük ve gerçek nitelikler barındıran şahsınızın büyük kıymetinin her zaman farkındaydım ve devletlerinizin sınırlarını genişletebilirsiniz ve bu fırsatla düşmanınızdan öğ alabilirsiniz diye adı geçen Türk'e karşı savaş vermeyi ve onda büyük hasar açmayı çok arzuladığının ve bunun sizin için önemli olduğunun farkındayım. Onun için karadan güçlü bir şekilde silahlanmanız ve düşmana karşı büyük bir savaş vermeniz mühimdir. Çünkü herkes aynı anda düşmanı sıkıştırır ve birbirimize karşılıklı olarak yardım edersek, düşmanın savaşmak için devletlerinden çıkmasını engellemekle kalmaz aynı zamanda kendi evinde güvende hissetmemesini sağlamış ve kuvvetini ve zulmünü yıkmış oluruz...³¹

O yıl İran'ı ziyaret eden Vincentio d'Alessandri tarafından sunulan rapora göre, Tahmasp'tan hiçbir şey beklenmemeliydi. Şah on bir yıldır sarayından çıkmıyor, sadece kadınlar ve para ile zevki sefa sürüyor ve savaşa herhangi bir eğilimi göstermiyordu. Ülke kötü durumda, adaletsizlik hüküm sürmekte ve yollar güvensizdi.³²

Anlaşılabacağı üzere Safevîlerin isteksizliği karşısında İran ile yapılması planlanan ittifakı daha ileri bir tarihe ertelemekten başka bir ihtimal düşünülemezdi. İlaveten İnebahtı müttefiklerinden olmasına karşın ticari çıkarları tehlikeye düşen Venedik için Osmanlılara karşı sürdürülecek düşmanlığın anlamsızlığı zamanla Senato'da açıklık kazandı. Çünkü Venedik taşımıcılığı Hıristiyan korsanların saldırıları yüzünden bitme

³¹ Fernandez, *a.g.e.*, s. 65-66; Lockhart, *a.g.m.*, s. 384; Bir kısmının tercümesini sunduğumuz mektubun İspanyolca aslı için bk. AGS, E, Legajo 390, Folio 148

³² Lockhart, *a.g.m.*, s. 384.

noktasına gelmiş ve Hıristiyan kâşiflerin önceki yıllarda yeni ticaret yolları keşfetmesiyle Cumhuriyetin uluslararası baharat ve kumaş ticareti çökmüştü. Hollanda ve İngiltere'nin Akdeniz'de devlet eliyle yaptırdığı korsan yağmacılığı ve Portekizli gezgin deniz satıcılarının Hint Okyanusundaki girişimleri kendilerine olduğu kadar Osmanlı Devletine de -başta ticari ve iktisadi olmak üzere- zarar veriyordu. Bu yüzden Osmanlıların her başarısızlığı Venedik'in ticaret kapasitesine zarar verdiği gibi, her Osmanlı zaferi ise Doğu Akdeniz dünyasındaki Venedik taşımacılığını koruyordu.³³ Bu bağlamda çok geçmeden Venedik İttifaktan ayrıldı ve 7 Mart 1573'de Osmanlı ile barış akdini ifa etti. Anlaşıldığı üzere İnebahtı sonrası öngörülen iyimler teşebbüslerin hiçbiri gerçekleştirilemedi.³⁴

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun Memluk devletinin yerini alarak Kızıldeniz'e akan baharat ticaretini Portekiz'in Hindistan donanmasının ablukasına rağmen koruması, Basra körfezi ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı verdiği mücadele, bu eski ticaret yolunun tamamen kesilmesini önledi. Öyle ki, Osmanlıların Portekizlilere karşı mücadelesi Lizbon baharat pazarını zaman zaman buhranlı bir duruma sokmaktaydı. Portekizlilerin, 1554-1567 arasında Kızıldeniz'e baharat taşıyan gemilerin önünü alamaması bu pazardaki buhranın en fazla yaşandığı dönem olarak kaydedildi. Yukarıda bahsettiğimiz Hint Okyanusu'nda Portekizliler aleyhine yaşanan siyasi ve ticari gelişmeleri lehine çevirmek arzusundaki Portekiz kralı, bu coğrafyadaki en büyük hasmı Osmanlı Devletine karşı oluşturulacak herhangi ittifaka katılmaya her daim hazırды. Hamisi İspanyol İmparatorluğu'nun tam da Portekiz baharat ticaretinin kötü etkilediği sıralarda Osmanlı'ya karşı attığı İran'la ile ittifak çabalarından haberdar olan Portekiz kralı, bunun bir parçası olma hususunda gerekli diplomatik adımları İspanya ile birlikte attı. Fakat İnebahtı Deni zaferi sonrasında İspanya kralı II. Felipe liderliğinde kurulan haçlı ittifakının dağılması neticesinde arzu edilen teşebbüsler başka bahara kaldı. Lakin Yüz yıllık bir geçmişi bulunan Batı'nın İran ile ittifak teşebbüsleri gündemini ticaret yolları üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam ettiği müddetçe koruyacaktı.

³³ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 192-193.

³⁴ Maria Pia Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Çev. Elis Yıldırım, TTK, Ankara 2011, s. 140.

KAYNAKÇA

- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 390, Folio 80.
- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 390, Folio 148.
- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 390, Folio 156.
- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 486, Folio 65.
- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 486, Folio 78.
- Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, Alan Yayınları, İstanbul 1995.
- Boxer, C. R., *Portuguese conquest and commerce in Southern Asia: 1500-1750*, Variorum Reprints, Great Britain 1985.
- Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Fernandez, Luis Gil, *El Imperio Luso-Español y la Persia Safávida*, Tomo I (1582-1605), Fundación Universitaria Española, Madrid 2006.
- Ferrer, José Francisco Cutillas, “El siglo XVI y el comienzo de las relaciones diplomáticas con Persia: Carlos V y Šāh Ismāīl”, *Carlos V. Los moriscos y el Islam*, Coordinadora: Mª Jesús Rubiera Mata, Congreso Internacional, Alicante 2000.
- Goffman, Daniel *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Lockhart, Laurence “European Contacts with Persia, 1350-1736”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Cambridge University Press, The United Kingdom 2006.
- Matthee, Rudolph P., *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730*, Cambridge University Press, United Kingdom 1999.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

- Orhonlu, Cengiz, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reîs", *Belleten*, 134, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.
- Özbaran, Salih, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Özbaran, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Özbaran, Salih *Umman'da Kapaşan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Pedani, Maria Pia, *Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Çev. Elis Yıldırım, TTK, Ankara 2011.
- Turan, Şerafettin "Selim II.", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 10, İstanbul 1993.
- Turan, Şerafettin, "Süleyman Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993
- Turan, Şerafettin "Seydi Ali Reis", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2011.